

Pacifisme in tijden van oorlog

Willem de Haan (1957) is journalist, oud totaalweigeraar, socioloog en redacteur van het VredesMagazine

<https://www.vredesmagazine.nl/index.php> zie ook

<https://www.willemdehaan.nl/>

Beste aanwezigen,

We hebben geen vrolijk onderwerp om vanavond te bespreken. De miljoenennota van gisteren laat de komende jaren een stijging zien van 41 % van 17 miljard nu naar 24 miljard in 2028. Dat is een stijging die we sinds de koude oorlog nooit meer hebben gezien.

Ik maak me daar grote zorgen over. Meer geld betekent ook meer wapens: tanks, extra straaljagers en onderzeeboten. Nederland en andere Europese landen geven de komende jaren veel meer geld uit aan wapens dan nodig is om Oekraïne te steunen. Er is sprake van een enorme overproductie. Wapens maken de wereld veiliger zult u wellicht denken. Ik denk dat dat een illusie is: wapens gaan de wereld over, en vinden hun weg naar conflictgebieden in Oekraïne, Israël, Soedan, Congo, Jemen, Myanmar en ga zo maar door. Ook Westerse wapens worden daar volop gebruikt.

Een andere illusie: soms is oorlog nodig om vrede te brengen. Ik geloof daar niet in. Oorlog betekent peilloos verdriet, verwoesting, haat, wraaklust en legt de kiem voor altijd weer nieuwe oorlogen. Ik vind dat we daarmee moeten stoppen en een ander antwoord moeten vinden op conflicten en onrecht.

Ik ga het met u hebben over wat pacifisme inhoudt, waarom oorlog voeren volgens pacifisten amoreel is, wat de alternatieven voor oorlog zouden kunnen zijn, en nog een paar woorden over de oorlog in Oekraïne. Tussendoor zal ik iets over mijzelf vertellen.

**

Dames en heren, ik weet niet hoe het u vergaat, maar ik ben zeer verbaasd hoe snel we in Nederland collectief in een soort **oorlogsdanken** terecht zijn gekomen. Natuurlijk, de Russische inval in Oekraïne was een grote schok, de gedachte om Oekraïne te willen helpen was begrijpelijk, maar suggereren dat wij in Nederland ook bedreigd zouden worden is lijkt mij zwaar overdreven. Uit niets blijkt dat Poetin een veroveringsplan voor Europa zou hebben. De NAVO

landen zijn daarnaast vele malen beter bewapend en beschikken over veel meer geld dan het Russische leger. Als u cijfers wilt: Van de wereldwijze uitgaven aan defensie in 2023 – een recordbedrag van 2500 miljard dollar, werd 55% uitgegeven door de gezamenlijke NAVO landen, Rusland gaf meer dan 10 x zo weinig uit, 4,5% en China 12 %. De VS hebben 100den militaire bases over de hele wereld, de Russen en Chinezen slechts enkele. Dat zijn de verhoudingen.

Toch zijn we allemaal bang geworden. Ik lees in de defensienota: “Nederland moet rekening houden met het risico om zelf bij een militair conflict betrokken te raken. Onze veiligheid wordt ernstig bedreigd.” Daarom denkt het kabinet ook aan een geleidelijk weer invoeren van een vorm van dienstplicht.

De kans op oorlog is reëel, zegt ook de hoogste bevelhebber van het leger, Onno Eigelshem, we moeten ons voorbereiden op een nieuwe oorlog. De hoogste militair bij de NAVO, Ron Bauer, toevallig ook een Nederlander, riep de bevolking onlangs op om noodpakketten in te slaan, en de atoomschuilkelders opnieuw te inspecteren.

In Duitsland en Frankrijk en de Scandinavische landen klinken dezelfde geluiden. De Engelse Minister van defensie Grant Shapps zei dit voorjaar: “We leven niet langer in een naoorlogse periode maar in een vooroorlogse tijd.” Laat dat even tot u doordringen: het is niet langer: de oorlog is voorbij, we leven in vrede, nee: we leven in vrede, maar de oorlog komt er aan.

Waarom gebeurt dit? Eerlijk gezegd heb ik er geen verklaring voor, en dat maakt het helemaal eng. Zonder aanleiding of noodzaak bereiden we ons voor op oorlog. We groeien er langzaam naar toe.

Het doet me denken aan wat de Oostenrijkse schrijver Stephan Zweig in zijn fenomenale autobiografie ‘De Wereld van Gisteren’ uit 1944 beschrijft over de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog. Hij schrijft in 1914 als 33-jarige: *“Het geloof van mijn vrienden in oorlog bracht mij vaak aan het twijfelen of ik zelf krankzinnig was te midden van deze verstandige mensen, of juist als enige verschrikkelijk wakker te midden van hun dronken gebral. Te midden van hen die riepen: overwinning of de ondergang.”* Het is duidelijk hoe Zweig zichzelf ziet: als degene die verschrikkelijk wakker is. De geschiedenis zou hem gelijk geven: de Eerste Wereldoorlog was een zinloze explosie van geweld die 4 jaar duurde, en Europa diep in het ongeluk stortte.

De overeenkomst met de huidige tijd is treffend: ook nu is immers het adagium: praten is geen optie, het is ook nu: Rusland verslaan of de ondergang. Ik heb tot nu toe nergens gehoord hoe dat verslaan van Rusland eruit moet zien, ik hoor nooit een westerse leider over een exit strategie uit deze vreselijke oorlog. Ik hoor en zie ook niks over diplomatieke inspanningen van bijvoorbeeld Nederland om aan deze oorlog een einde te maken. In plaats daarvan escaleert de situatie elke dag verder: met een Oekraïense inval in de Russische regio Koersk, met Nederlandse F-16s die boven Rusland vliegen, met Amerikaanse raketten die straks diep in Rusland mogen opereren, met een NAVO baas Jens Stoltenberg die openlijk praat over activeren van kernwapens. Het is in mijn ogen dansen op een vulkaan.

Beste aanwezigen: Ik maak me daar enorm boos over. Oorlogen zijn geen natuurverschijnsel, ook de Russische inval in Oekraïne tekende zich al jarenlang af, het onrecht in het Midden Oosten woedt al 75 jaar, en de internationale politiek weet de brandhaarden in de wereld niet te blussen.

Dat is - vind ik – zeer verwijtbaar aan de internationale politiek, we moeten organisaties als de Verenigde Naties drastisch hervormen en slagvaardiger maken. De eerste reflex van elke politicus zou moeten zijn om bij internationale spanningen het conflict zo klein mogelijk te houden, te de-escaleren, verzoenende taal te spreken en een geweldloze oplossing te zoeken. Maar politici doen vaak juist het omgekeerde.

Maar zelf trappen wij als bevolking ook steeds in dezelfde valkuilen, ik noem er drie:

1 We reduceren conflicten tot een strijd tussen goed en kwaad

2 We demoniseren de andere partij, vaak noemen mensen die andere partij de vijand: zie de oorlog in Oekraïne. Het is niet alleen een vreselijke oorlog, nee Poetin is een nieuwe Hitler

3. We geloven dat alleen oorlog voeren vrede kan brengen.

Pacifisten

En dan zijn er juist als iedereen zenuwachtig wordt, en de angst en de haat toenemen, dan zijn er pacifisten die ons tot de orde roepen en ons vragen hoe wij - die kennelijk geen andere weg zien dan oorlog- hoe wij het kunnen billijken dat mensen elkaar in oorlog doden? Of zelfs toejuichen? En na die vraag is het niet meer gezellig.

In tijden van oorlog lopen pacifisten – ik gebruik liever de term anti-oorlogsdenkens - hinderlijk in de weg.

Neem de oneliner die ik onlangs tegenkwam: *“Pacifisten houden geen legers tegen.”* Natuurlijk, een handjevol pacifisten houdt geen legers tegen. Trouw columnist Stevo Akkerman onlangs: *“Pacifisten hebben Auschwitz niet bevrijd.”* Helemaal waar. Een goede oneliner, maar je kan ook vragen waarom Auschwitz niet voorkomen is, daar heb je meer aan. De meest extreme diskwalificatie die ik tegenkwam (ik citeer): *“Laten we niet vergeten dat het pacifisme leidde tot de moord op zes miljoen joden.”*

Dames en heren, als het pacifisme een onbeduidend waanidee zou zijn, dan zou zo'n felle reactie niet nodig zijn lijkt me. Je kan je afvragen waarom pacifisten zoveel weerstand oproepen. Ik heb wel een vermoeden en dat is dit: pacifisten confronteren ons met wat de kern van oorlog is: het doden van anderen. Iets wat normaal gesproken een zwaar misdrijf is, en zwaar wordt bestraft, is in een oorlog normaal en wordt vaak omgeven door roem en eer. In een oorlog is het doden van anderen niet meer problematisch, anders zou oorlog ook niet kunnen bestaan. Accepteer je het voeren van oorlog - desnoods als noodzakelijk kwaad - dan accepteer je het doden van anderen.

En dat wringt. Ook in de hoofden van mensen die militaire geweld als onvermijdelijk zien of zelfs toejuichen. Pacifisten knagen aan die discrepantie.

Zie hoe moord en doodslag in het gewone strafrecht worden bestraft, zie hoe ook zelfverdediging – het beroep op noodweer – door de rechter altijd zeer zorgvuldig wordt gewogen; nee het doden van een ander is niet zomaar wat. Veel mensen willen die vervelende stem van pacifisten niet horen.

Pacifisten die jou vragen: hoe legitimeer je het doden van de ander? Die vraag brengt ongemak. Daarom worden pacifisten veelal weggezet als naïef op z'n best, en kwaadaardig als het moet: pacifisten hebben Auschwitz niet bevrijd.

Weggezet, uitgepraat, geserveerd. Maar zo gemakkelijk komt u er vanavond niet vanaf....

Wat is pacifisme?

Waar we het eerst over moeten hebben: wat is eigenlijk pacifisme? Daarover zijn veel misverstanden. Pacifisme is voor sommigen een persoonlijke filosofie die het gebruik van geweld in alle gevallen afwijst; pacifisme is ook het voeren van geweldloze strijd voor maatschappelijke verandering of tegen een bezetting; en het is een politieke filosofie die het voeren van oorlog afwijst. Daarbij hoort het idee dat conflicten moeten worden opgelost door dialoog, overleg en diplomatie.

Pacifisme kan voortkomen uit morele, religieuze of politieke gronden. De term pacifisme is nog redelijk jong, maar het idee erachter bestaat al sinds mensenheugenis.

Van oudsher heeft het pacifisme christelijke wortels, wat we terugvinden bij bijvoorbeeld religieuze groepen als de Quakers en de mennonieten, die in Nederland bekend staan als doopsgezinden. Religieuze pacifisten beperken het pacifisme vaak tot een dwingende individuele gewetenseis die zegt: ik zal als persoon nooit, en in geen enkel geval geweld gebruiken. Dat was eind 19^e eeuw bijvoorbeeld het uitgangspunt van Lev Tolstoj, de auteur van Oorlog en Vrede, die in Nederland veel aanhangers had onder dienstweigeraars aan het begin van de 20 eeuw.

Dat is dus op het **individuele micro niveau**.

In de loop van de 20e-eeuwse is het pacifisme veel meer gekoppeld aan het streven naar maatschappelijke verandering, maar dan op een geweldloze manier. Bekend zijn uiteraard Mahatma Gandhi, die met geweldloze middelen en een massabeweging de onafhankelijkheid van India wist te bereiken, en de geweldloze strijd van Martin Luther King als voorvechter van de burgerrechtenbeweging in de VS. Hier heeft pacifisme dus vooral betekenis als geweldloze strijdmethode tegen onrecht en onderdrukking.

Mede door de lessen van Gandhi en King ontstond een derde variant: de overtuiging dat geweldloze actie ook een rol zou kunnen spelen tegen een buitenlandse bezetter: Wetenschappers als Røling, Galtung en Sharp ontwikkelden ideeën om militaire verdediging te vervangen door sociale

verdediging, met strijdmethodes als massaal lijdelijk verzet, boycots, non coöperatie en massale demonstraties tegen een buitenlandse bezetter. Er zijn tal van voorbeelden.

Pacifisme is tot slot ook het politieke streven naar ontwapening, desnoods eenzijdig, omdat de gevolgen van bewapening en oorlog verschrikkelijk zijn: dit was jarenlang het politieke uitgangspunt van bijvoorbeeld de PSP, de Pacifistische Socialistische Partij.

Samengevat: Pacifisme is voor sommigen dus een individuele afwijzing van ieder geweld in elke omstandigheid; pacifisme is ook het bepleiten van maatschappelijk en geweldloos verzet tegen onderdrukking en bezetting en het pacifisme is het politieke streven naar ontwapening en vrede. We hoeven de Eerste Wereldoorlog maar in herinnering te roepen om te begrijpen waarom de pacifistische "Nooit Meer oorlog" beweging in de jaren 20 in heel Europa enorm was.

**

Dames en heren, op mijn 10^e verjaardag kreeg ik van een kennis van mijn ouders een speelgoed klappertjes pistool. Ik was er heel blij mee. Maar mijn ouders niet. De gulle gever mocht het omruilen voor iets anders, het werd een zaklamp. Ikzelf vond het allebei even mooi. Ik denk er nog wel eens aan terug, en dan ben ik trots op mijn standvastige ouders. Niemand in hun omgeving begreep wat er mis was met een speelgoedpistool. Dat hadden toch alle jongens? Nou bij ons thuis niet, wij waren pacifist.

Eind jaren 70 weigerde ik zoals zovelen de militaire dienst. Ik verzette mij tegen de absurde bewapeningswedloop, met kernwapens die de wereld tientallen malen kon vernietigen en de aangeprate angst voor de Russen. Ik weigerde de keuring, en ook een beroep op de wet gewetensbewaren. Ik werd veroordeeld tot 18 maanden gevangenisstraf omdat ik mijn schoenen niet wilde uittrekken bij een afgedwongen keuring. De veroordeling tot 18 maanden cel leidde destijds tot grote maatschappelijke verontwaardiging.

Mijn dienstweigering was een voorbeeld van een persoonlijk en principieel verzet tegen deelname aan het leger. Maar of ik toen pacifist was heb ik me eigenlijk nooit afgevraagd. Mijn weerzin betrof vooral het geloof in militair geweld en de absurde wapenwedloop in de koude oorlog. Ik was dus meer een politieke pacifist. Je kan ook zeggen: een antimilitarist. Daarom deed ik jarenlang mee aan acties tegen kazernes, militaire transporten en open dagen

van de land- en luchtmacht. Maar of ik pacifist was? Ik heb zelf nog nooit een klap uitgedeeld, maar zal ik niemand veroordelen die dat wel doet, en wie weet komt het er zelf ook nog eens van. Daar gaat het mij niet om.

Het gaat mij om de amoraliteit van het doden van anderen in georganiseerd verband zoals een leger. U zult zich wellicht afvragen wat mijn alternatief is als er zoals in Oekraïne een agressor je land binnenvalt. Ik zal daar straks op in gaan, maar ik wil u eerst uitleggen waarom oorlogvoeren voor pacifisten niet kan.

**

Waarom oorlog voeren niet zou mogen

Een mooie zin die me aanspreekt is een zin van de Duitse theoloog Egon Drewemann. Hij houdt, inmiddels 80+ nog altijd vlammelezingen in heel Duitsland. ***“Oorlogvoeren, zegt Drewemann, ontnemt soldaten hun menselijke waardigheid.”*** Dat is een belangrijke zin. Hij bedoelt daarmee dat soldaten in oorlog gedwongen worden om het niet-menselijke te doen.

Ik geef u een voorbeeld: Vorig voorjaar was de filmserie de Stamhouder op TV. De serie is gebaseerd op het boek van schrijver Alexander Munninghoff. In één van de afleveringen zit een zeer betekenisvolle scene. We zien daarin de vader van Munninghoff die in de Tweede Wereldoorlog als SS'er aan het front in Oekraïne vecht. Samen met een collega SS'er hebben ze een dorp gezuiverd, en willen ze de aftocht blazen. Maar omdat ze honger hebben proberen ze eerst nog één van de ganzen te pakken die door het verder levenloze dorp scharrelen. Eén van die ganzen rent een huis binnen, de vader van Munninghoff rent er achteraan en ontdekt in dat huis een luik. Misschien heeft u de serie gezien en herkent u deze scene. Wat er gebeurt: ze openen het luik, want mogelijk zit er nog een strijder. Maar ze ontdekken een wanhopig scheldende moeder en een huilende baby. Wat moeten ze doen? In angst of paniek doden de vrouw. Maar wat moeten ze nu met de baby? De baby meenemen is hun eerste gedachte, maar waarheen, en wat dan? Een andere optie: het kind doden met een kogel. Dat is te moeilijk voor de twee SS'ers. Dan verzinnen ze iets anders, een van de twee drukt de baby enige tijd een kussen op het gezicht, als oplossing voor hun dilemma.

Een andere scene: Tijdens de Vietnam oorlog wil het Amerikaanse leger in 1968 het dorpje Mi Lay zuiveren van guerrillastrijders. De troepen zitten vol

adrenaline uit angst voor wat ze zullen aantreffen. Maar ze vinden alleen vrouwen en kinderen. Toch volgt het bevel om te doden en de militairen doden meer dan 500 vrouwen en kinderen. Er is één soldaat die weigert, hij schiet zichzelf in zijn voet, om een excuus te hebben niet mee te hoeven doen. Is hij de held? Had iedereen moeten weigeren? Dat was op dat moment onmogelijk, zo werkt het niet. De bevelvoerende kapitein Kelly werd later berecht voor deze oorlogsmisdaad. Of het in zijn geval ook zo was, weet ik niet, maar uit onderzoek blijkt dat officieren aan het front vaak weinig tot geen angst kennen, wat een kenmerk is van psychopaten. Ook dat maakt oorlog problematisch: de soldaten die onder zijn bevel moesten handelen hadden te maken met een man met een afwijkende persoonlijkheid.

Dat is wat Drewermann bedoelt met ‘het ontnemen van de menselijke waardigheid’ door soldaten naar de oorlog te brengen. Dit zijn twee voorbeelden maar er zijn er veel meer.

De Nederlandse oorlogsverslaggever Hans Jaap Melissen publiceerde onlangs een boek met als titel “Van oorlog ga je houden”. Daarin citeert hij onder andere de hoog onderscheiden Nederlandse veteraan Marco Kroon.

Kroon zegt: “Het eerste gevecht voelde als een kick. Het is net als nat worden: dat is een kloterig gevoel, maar als je eenmaal nat bent maakt het niet meer uit.”

Kroon wil niet zeggen hoeveel mensen hij heeft gedood. Citaat: *“Ik weet het wel, maar ik zeg het niet. Dat is van mij. Overigens spreken wij niet over doden of moorden, zegt hij, want dat is strafbaar. Wij moorden niet maar schakelen uit.* Einde citaat.

Melissen citeert ook een Uruzgan veteraan die zijn tijd in Afghanistan vergelijkt met een voetballer die gevraagd is voor WK voetbal te gaan. Euforisch van geluk. Zijn eerste slachtoffer is een Talibanstrijder die hij van grote afstand in zijn rug schiet. “Je hebt hem” roepen zijn maten. Zelf is hij ook enthousiast. Die man had anders Amerikanen gedood, neemt hij aan.

Zijn volgende slachtoffer schiet van hij dichtbij dood. Ik citeer: *“Die keek mij recht aan, het leven was er meteen uit, dat was wel effe een momentje.”*

Een ander doden, dat was wel effe een momentje....

Er is veel onderzoek gedaan naar wat genoemd wordt **the first kill**: de eerste keer dat je een ander mens dood. Eerst reageert de dader geschokt: “wat heb

ik gedaan”, daarna moet er – om die psychische belasting kwijt te raken - een rechtvaardiging komen. De wetenschap noemt die innerlijke spanning cognitieve dissonantie. Dat gaat doorgaans via rationalisaties, zoals in dit geval: niet ik, maar die ander was slecht, of: als ik niet had geschoten had de ander het gedaan. Daarna gaat het gemakkelijker om anderen te doden, ook daarom is oorlog voor mij zo problematisch. Want of je nu afstompt of als veteraan juist PTSS ontwikkelt, in beide gevallen ben je als mens verminkt. Waar ligt de verantwoordelijkheid? Bij de individuele soldaat? Bij de militaire leiding of juist bij de politieke leiding? Juist dit soort citaten – “die eerste dode, dat was wel effe een momentje” overtuigen mij dat de politici die soldaten de oorlog insturen, iets hebben uit te leggen. Want wie geeft jou het recht om jonge militairen hiermee op te zadelen?

Steeds is het mechanisme hetzelfde: Wij zijn de goeden, de ander is het absolute kwaad, er is geen andere weg. In Kiev heb ik af en toe contact met Yurri Sheliashenko. Hij is een Oekraïense dienstweigeraar en politicoloog, en de dappere voorman van de kleine Oekraïense pacifistische beweging: een groep die aandringt op een wapenstilstand en onderhandelingen. Het allergrootste probleem, zegt hij, is de totale militaristische en patriottische opvoeding van de jeugd in zowel Rusland als Oekraïne, die al begint op de lagere school. Zo worden de geesten van jonge kinderen rijp gemaakt dat er maar een antwoord is: het antwoord van geweld. Praten is laf. Zo wordt de menselijke waardigheid van jonge Russen en Oekraïners hen ontnomen.

Oorlog voeren is ook misdadig omdat het het geweten van militairen en politici aantast. Opnieuw een anekdote daarover: in 1980 werd ik tot 18 maanden cel veroordeeld door het Hoog Militair Gerechtshof in Den Haag. Een poosje geleden belde ik met de aanklager die destijds die 18 maanden tegen mij eiste. Dat was een beetje een brutaal telefoontje na zoveel jaar en de man was inmiddels hoogbejaard. De man vond die straf nog altijd mild. Want, zei hij: het militair opperbevel ging er in de koude oorlogstijd van uit dat Nederlandse soldaten bij een onverhoopte Russische aanval op de Noord- Duitse laagvlakte de Russen moesten tegenhouden. En daar, zo was de inschatting, was hun geschatte overlevingsduur zo’n 15 minuten. Daarmee was mijn straf best mild

vergeleken met mijn leeftijdsgenoten die wel in dienst gingen. Ik zat veilig in mijn cel, anderen offerden hun leven. Het gaat mij niet om die 18 maanden cel, dat heb ik er graag voor over gehad. Het gaat mij om die vijftien minuten. Zo offeren militaire strategen kennelijk hun soldaten op, alsof ze een spelletje spelen. Het is een bizarre redenering.

Ook het politiek geweten loopt in oorlogstijd extra averij op. Vorig jaar zomer besloten de Amerikanen clustermunitie te sturen naar Oekraïne. Bijna alle landen ter wereld hebben verdragen ondertekend tegen het gebruik van die gruwelijke munitie, alleen de Amerikanen, Russen en Oekraïners niet. Toen deze zomer onze bondgenoot Amerika die wapens ging leveren bleef het doodstil in Den Haag. Regering, en Tweede Kamer bleven muistil.

Nederland weigert ook de VN resolutie tegen het gebruik van kernwapens te tekenen, het TPNW verdrag uit 2021. (treaty prohibition nuclear weapons)

Waarom? Omdat dat gevolgen zou hebben voor de Amerikaanse kernwapens op vliegbasis Volkel. De Verenigde Staten weigeren ook om de **non first use** verklaring voor het gebruik van kernwapens te tekenen: ze houden zich het recht voor om die als eerste te kunnen gebruiken en niet alleen als reactie op een aanval van een andere kernmacht. China en India hebben dat wel gedaan.

Het politieke geweten is naar mijn idee ook in het geding bij het wegstippen bij het massale doden van burgers in Gaza door Netanyahu, terwijl we het doden van burgers in Oekraïne door Rusland - terecht - dag in dag uit bekritisieren. Zo vreet oorlog en oorlogsdenken ook aan het geweten van de politiek.

De treurige les is dat de waan van de oorlog pas laat doordringt. Zoals de Britse premier Lloyd George opmerkte in 1917: *“Als de mensen echt wisten hoe het er aan het front aan toegaat dan zou de oorlog morgen voorbij zijn. Maar ze weten dat niet, en ze mogen het ook niet weten.”*

Een andere treurige les is dat leiders die betrokken zijn in een oorlog nooit hun ongelijk zullen toegeven. Alleen druk van binnenuit of van buitenaf kan hen dwingen om te stoppen.

Is er een alternatief voor oorlog?

Goed, na alle kritiek dan nu de vraag: is er een alternatief voor oorlog? Het beste antwoord is natuurlijk: begin er niet aan. Flauw, kunt u zeggen, maar de geschiedenis laat zien dat dat best kan lukken:

1. In de koude oorlog was er een enorme spanning tussen de VS en de Sowjet Unie. Toch bleven er al die jaren diplomatieke kanalen open en slotende aartsvijanden in 1975 de Helsinki akkoorden over samenwerking tussen Oost en West, later kwam het tot afspraken over drastische wapenbeheersing.
2. De Cubacrisis in 1962 bracht de wereld op de rand van een kernoorlog. Door verstandig optreden van Kennedy werd de angel eruit te gehaald: de Sovjets trokken hun raketten terug van Cuba, de Amerikanen die van hun uit Turkije.
3. Veel landen in Afrika verkregen hun onafhankelijkheid na bloedige oorlogen, maar soms ging dat ook zonder bloedvergieten in goed overleg.

Een tweede antwoord zou zijn: doe alles om het conflict klein te houden. Het treurige van de Oekraïne oorlog is dat we die al jarenlang konden zien aankomen.

Onlangs interviewde ik oud defensie-minister Joris Voorhoeve voor het Vredesmagazine. Ook Voorhoeve zegt dat de oorlog in Oekraïne voorkomen had kunnen. Bij bezoeken aan Oekraïne waarschuwde hij zijn gesprekspartners: Praat niet over de NAVO. Hoe meer je daarover spreekt hoe groter de kans op oorlog is voordat je NAVO lid bent. Want het is een uitnodiging aan Rusland om onrust te stoken. Maar dat overtuigde ze niet. 'Veel mensen die ik sprak', zegt Voorhoeve, 'wilderen nog de volgende dag lid van de NAVO worden.'

Door het NAVO lidmaatschap escaleerde de oorlog, de problemen tussen Rusland en Oekraïne over de Dombas werden daarmee onoplosbaar.

We weten allemaal dat De Russische leider Poetin jaar op jaar heeft gezegd dat een Oekraïens en Georgisch lidmaatschap van de NAVO voor hem een rode lijn was. Amerikaanse kernwapens in Oekraïne, aan de rand met Rusland was voor Poetin onbestaanbaar. Zoals Russische raketten op Cuba in 1962 dat voor de VS ook waren.

Talloos waren de waarschuwingen dat een Oekraïens lidmaatschap van de NAVO levensgevaarlijk was. De Amerikaanse oud ambassadeur in Moskou, William Burns, waarschuwde daarvoor. De befaamde Amerikaanse diplomaat en historicus George Frost Kennan, hij overleed in 2005, noemde de uitbreiding van de NAVO “de grootste fout van na de Koude oorlog.”

De lijst van critici over de politiek die het Westen na de val van de Muur voerde is lang. Waaronder tientallen Duitse en Amerikaanse wetenschappers, diplomaten en militairen.

Doe alles om een conflict klein te houden, maar mijn conclusie is dat de NAVO de spanningen met Rusland verdiepte in plaats van ze op te lossen.

Met de Russische inval in februari 2022 was het voorkomen van de oorlog dus mislukt. Welke opties zijn er dan? De keuze in februari 2022 was grofweg vechten of onderhandelen. Beide hebben voor- en nadelen zou je kunnen zeggen. We zijn nu 2 en een half jaar verder en de impact van de oorlog is enorm. Emeritus hoogleraar internationale betrekkingen Ko Colijn becijferde onlangs in het blad Argus (14/8) dat de oorlogsschade in Oekraïne na 2,5 jaar oorlog bijna 500 miljard dollar bedraagt. De economische groei van Oekraïne, die in 2022 nog 4,5 procent bedroeg, is veranderd in een krimp van 18%. Miljoenen Oekraïners lijden enorme armoede. Tien miljoen Oekraïners zijn van huis en haard verdreven, bijna een kwart van de bevolking. De helft van de Oekraïners kampt met mentale trauma's. Tienduizenden zijn verminkt, het huiselijk geweld in Oekraïne is verveelvoudigd. Aan het front zijn naar schatting al meer dan 100 duizend Oekraïense soldaten omgekomen.

Hoe lang wil je hier mee doorgaan? De toon van president Zelensky is onveranderd onverzoenlijk maar onder de bevolking hoor je andere geluiden. De helft van de Oekraïners wil dat er onderhandelingen komen, zo blijkt uit opiniepeilingen. Het aandeel dat desnoods gebieden wil opgeven groeit. Oekraïense soldaten willen niet meer vechten, zo klagen Oekraïense commandanten over de soldaten aan het front in het Oosten. Veel dienstplichtigen proberen het land te ontvluchten of hebben dat al gedaan.

Steeds vaker hoor je Oekraïense burgers in reportages die verzuchten dat de oorlog moet stoppen, dat het hun niet uitmaakt wie er de baas is, dat alles beter dan deze oorlog is. De bevolking en de soldaten zijn door schade en

schande een stuk verder dan hun politieke leiders: bij Zelensky is nog geen spoor van opgeven.

Ik zag hetzelfde onlangs in een reportage uit Noord Israël na een raketaanval van waarschijnlijk Hezbollah: een Israëlische vader die zijn zoon bij die aanval had verloren richtte zich tot Netanyahu. De man was verteerd door verdriet, en je zou denken dat hij blij was met de wraakzuchtige woorden van Netanyahu. Die riep na die aanval dat Hezbollah een prijs zou betalen die het nooit eerder had betaald. Maar de vader van het overleden kind zei in de reportage op het NOS journaal: *“Wat schiet ik daarmee op?”* Hij had een andere oproep aan Netanyahu: *“Stop met je wraakzuchtige reactie, maar los het probleem op, breng ons vrede!”*

STRATEGISCH GEDULD

Breng vrede in plaats van oorlog, dat betekent dus onderhandelen. En ja, dat heeft ook nadelen, je moet water bij de wijn doen, je raakt misschien gebied kwijt, en heel erg: je beloont er agressie mee.

Je hoort het heel vaak, maar voor mij is het een grote doodoener. We leven niet in een sprookjeswereld, maar in een wereld van macht. Waarbij je altijd compromissen moet sluiten, tenzij je jezelf wil doodvechten. Dus: wel of geen agressie belonen? Je hebt geen keus, mogelijk blijft een deel van Oekraïne voor lange tijd Russisch, we weten het niet. Maar dat betekent niet dat alles verloren is. De voormalige Duitse kanselier Angela Merkel groeide op in de DDR, toen onder bezetting van de Sovjet-Unie. Merkel wist dat niemand de Oost-Duitsers zou helpen, maar ze wist ook dat aan de Sovjetbezetting ooit een einde zou komen: de Russen waren bij niemand geliefd. Merkel sprak van strategisch geduld: langzaam zou het systeem in elkaar storten, hetgeen na 40 jaar ook gebeurde. Natuurlijk is onvrijheid niet leuk, maar omkomen aan het front is ook niet leuk.

Geweldloos verzet

Een paar woorden over geweldloos verzet; dat wordt vaak als niet effectief afgedaan. Hoe zouden burgers in Oekraïne zich geweldloos kunnen verzetten tegen de Russische bezetting? Kansloos.

Toch leert de geschiedenis dat er vele voorbeelden zijn waarbij massaal geweldloos verzet van de bevolking wel degelijk effectief was om een dictatuur of bezetting op vreedzame wijze te bestrijden:

Ik noem de Anjerrevolutie in Portugal 1974, de val van het Oostblok in 1989, het geweldloze einde van het Apartheidsbewind in Zuid Afrika, de rozenrevolutie in Georgie in 2003: allemaal voorbeelden waarbij de bevolking massaal en geweldloos de straat op ging en verandering afdwong.

Een bijzonder voorbeeld is ook de eerste opstand van de Palestijnen tegen de Israëlische bezetting, de eerste intifada van 1987 tot 1993. Dat verzet werd grotendeels geleid door vrouwen en was overwegend geweldloos. Israëlische soldaten schoten op weerloze demonstranten wat zowel binnen als buiten Israël tot verontwaardiging leidde. In Israël nam het aantal dienstweigeraars fors toe, veel Israëlische soldaten weigerden in de bezette gebieden op te treden. Internationaal kwam Israël onder grote druk. Het leidde uiteindelijk tot de Oslo akkoorden in 1994. Vrede was heel dichtbij op dat moment.

Wat we vaak vergeten is ook de geweldloze opstand van Tsjechen, Slowaken en Oost-Duitsers eind jaren 80 tegen de Russische overheersing. Het idee van sociale verdediging en geweldloos verzet is dus geen onzinnige strategie.

Dames en heren, uiteindelijk is elke dictator afhankelijk van het draagvlak onder de bevolking. De Amerikaanse politicologe Erica Chenoweth publiceerde in 2023 een studie naar geweldloos verzet tegen dictatuur en bezetting. Ze onderzocht 600 conflicten tussen 1900 en 2019. Haar opvallende conclusie: massaal en geweldloos verzet is effectiever dan gewelddadig verzet. Het kan dus wel, alleen moeten we leren van de voorbeelden die er zijn en we moeten leren om er in te geloven.

Afronding

Als afronding is de boodschap van het pacifisme voor mij drieërlei:

Ten eerste dat oorlogvoeren amoreel is en een middel waar de politiek niet naar zou mogen grijpen. Omdat het, zoals Drewerman zegt, de menselijke waardigheid vernietigt.

Ten tweede denk ik dat er bijna altijd een diplomatieke uitweg is om conflicten in de kiem te smoren

Ten derde raak ik geïnspireerd door voorbeelden van massaal geweldloos verzet wat wel degelijk succesvol kan zijn.

Kan elke oorlog dan voorkomen worden? Dat denk ik niet: de genocide van de Rode Khmer in Cambodja eind jaren zeventig of die in Rwanda in 1994. Daar was militair ingrijpen van een VN Vredesmacht wellicht de enige optie geweest.

Maar zelfs de vraag of het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog te voorkomen was geweest, leidt onder historici nog altijd tot een onbeslist debat. We moeten niet te snel conclusies trekken.

Dames en heren, ik heb geprobeerd om u mee te nemen in mijn gedachten waarom ik oorlog totaal verwerpelijk en levensgevaarlijk vind. Ik zou wensen dat we zouden onderzoeken hoe we als wereldgemeenschap op een minder Middeleeuwse manier conflicten kunnen voorkomen en oplossen. Door oog te hebben voor elkaar belangen en posities, door te de-escaleren, door het bouwen aan een rechtvaardige wereld, door het versterken of hervormen van internationale organisaties zoals de Verenigde Naties. Door actief te werken aan wapenbeheersing en wapenvermindering. Door de kernwapens als eerste van de wereld te verbannen.

Het is, vind ik, tijd dat we onze politieke leiders ter verantwoording roepen. Het is onverantwoord om wel wapens te leveren zonder tegelijkertijd de weg naar een diplomatieke oplossing te zoeken. En daar is in het Westen niets van te zien.

Verzoening is een belangrijk woord om niet in de valkuil van wraak en oorlog te vervallen. Ik noemde eerder de Joodse Oostenrijkse schrijver Stephan Zweig en ik kom tot slot nog even bij hem terug. Zweig houdt ons een grote les voor als hij zegt, ik citeer: *“Ik had mijzelf gezworen – een eed die ik ook in 1940 nog gestand heb gedaan – om nooit een woord te schrijven dat positief was over de oorlog of denigrerend over een ander land.”*

Als je dat schrijft, nadat de Duitsers Oostenrijk allang hebben bezet, nadat allang de ontmenselijking van de joden is ingezet en jijzelf ook Joods bent, dan

ben je een heel krachtig mens. Zweig houdt ons voor: wees sterk om onafhankelijk en kritisch te blijven denken. In welke context dan ook.

Bijzondere woorden las ik ook van de laatste aanklager in het Neurenbergproces, Benjamin Ferencz, hij overleed april 2023 op 103-jarige leeftijd. In de oorlog vluchtte het Joodse gezin Ferencz naar de VS. In 1944 vocht hij in Normandië. Daarna kreeg hij de opdracht om naar de bevrijde concentratiekampen te gaan om te documenteren wat daar was gebeurd.

In 1947 was hij een van de jongste aanklagers in de grootste moordzaak van de geschiedenis: het Neurenberg proces. Deze man heeft dus het kwaad in de ogen gekeken om de meest indringende manier die er bestaat. En wat zegt hij na zoveel jaren?

“Geen enkel internationaal conflict rechtvaardigt het gebruik van geweld. De verheerlijking van oorlog moet vervangen worden door de verheerlijking van vrede.”

Zijn leven lang hield hij lezingen voor jonge mensen, die hij voorhield:

“Iedereen kan iets doen, praat erover met je vrienden, je familie, je leraren, je burens. Bepleit het oplossen van conflicten op geweldloze wijze. Dat is alleen al rationeel als je kijkt naar de militaire uitgaven.

Als je niks beter weet dan meer geld uitgeven aan manieren om mensen te doden, dan is er echt iets mis.”

Aldus Benjamin Ferencz. Niet de eerste de beste.

**

Wellicht moeten we ons opnieuw beraden in ons denken en toch nog eens lezen hoe grote pacifisten uit de geschiedenis hebben nagedacht over oorlog en vrede.

Ik noem de bekende Nederlanders dominees, Bart de Ligt, en Johannes Hugenholtz, de oprichter van Kerk en Vrede. Ik noem de oprichter van de internationale dienstweigerbeweging, Kees Boeke.

Maar ook: Fransiscus van Assisi, en Imanuel Kant. Dom Helder Camara en Albert Einstein.

Mahatma Ghandi en Martin Luther King.

Bertha von Suttner en Albert Schweitzer.

In Zuid Afrika Walter Luthuli en de onlangs overleden Desmond Tutu.

Het zijn namen om te onthouden. Mannen en vrouwen die diepgaand nadachten over de amoraliteit van oorlog en de kracht van geweldloos verzet.

Quackers en doopsgezinden hebben een grote invloed gehad op het kerkelijk denken over geweld. Pacifisten stonden aan de wieg van de enorme anti oorlogsbeweging tegen de Vietnam oorlog. Gandhi en King hebben miljoenen mensen geïnspireerd tot de dag van vandaag. De wereldwijde beweging voor kernontwapening blijft zagen aan de poten van de kernwapenwedloop. Veel hedendaagse sociale bewegingen laten zich inspireren door de kracht van geweldloze acties: de klimaatbeweging XR, Black Lives Matter, Kick out Zwarte Piet en vele andere.

Pacifisten zijn geen naïeve dromers. Het zijn mensen die het lef hebben om tegen het heersende denken in te gaan. Pacifisten houden ons een spiegel voor. Ze hebben een radicale boodschap.

Laat ik positief eindigen: Onlangs schreven een aantal vredesgroepen in Nederland een nieuw manifest waarin ze een aantal oproepen doen. Ik noem er een paar: zet in op diplomatie en de-escalatie, verlaag de militaire uitgaven, leg wapenexport aan banden, investeer in een eerlijke toekomst, verbied het bezit en gebruik van kernwapens. Dit weekeinde zal ook een Nieuwe Vredesbeweging het licht zien waarin de krachten van een aantal kleine groepen gebundeld zijn.

Een betere wereld begint met nadenken en ik hoop dat ik u vanavond aan het denken heb gezet.

Dank voor uw aandacht.